

nju dokumentarnega gradiva koncesionarjev, ali bomo v arhivih dokumentarno gradivo koncesionarjev vrednotili širše ali ožje. Člani Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo so v obširni razpravi izpostavili več pomembnih razlogov za širše vrednotenje dokumentarnega gradiva, kar pomeni, da kot arhivsko gradivo ni ovrednotena samo neposredna dokumentacija o izvajanju koncesije kot takšnem, ampak tudi drugo dokumentarno gradivo, ki lahko vsebuje informacije o izvajanju koncesije, to so lahko tudi zapisniki organov koncesionarja, letni načrti koncesionarja, poslovna poročila koncesionarja itn.

Člani Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo so se pogovarjali o možnostih sodelovanja med arhivi pri vrednotenju dokumentarnega gradiva večjih gospodarskih družb. Prav tako so se, kot že mnogokrat prej, pogovarjali tudi o trenutni opredelitvi javnopravne osebe po arhivskem zakonu, ki po mnenju članov ni najustreznejša. Več gospodarskih družb, ki bi po mnenju članov Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo morale ustvarjati javno arhivsko gradivo, tej opredelitvi ne ustreza in jim tako ni mogoče izdati sklepa o vpisu v RegUst. Člani Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo so se že na prejšnjih sejah pogovarjali, da bi kot skupina na prihodnjih sejah lahko pretresli omenjeno opredelitev in skušali izoblikovati svoj predlog za spremembo opredelitve v prihodnje. Skupina bi tako ob naslednjih spremembah arhivske zakonodaje, ob predhodno že izoblikovanih osnovah predloga sprememb opredelitve javnopravne osebe po arhivskem zakonu, lahko takrat lažje in hitreje z manjšimi prilagoditvami pripravljenega osnutka predloga glede na takratno situacijo izoblikovala končni predlog sprememb opredelitve javnopravne osebe po arhivskem zakonu. Skupina se na prihodnje spremembe arhivske zakonodaje glede tega lahko predhodno pripravi in nato hitro izdela končni predlog sprememb omenjene opredelitve. Ali bo predlog sprejet ali vsaj delno sprejet, na to skupina vpliva nima. Člani Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo so se prav tako pogovarjali o načrtu dela skupine za leto 2024.

vodja MDS Jože Kranjec

»Slovenci so med Jugoslovani zagotovo presenečenje ...« Delovni obisk predstavnic Arhiva Republike Slovenije v češkem Narodnem arhivu

Obiski slovenskih arhivistov v tujih arhivih so vedno dobrodošli. Mednarodni strokovni stiki, iskanje novih strokovnih rešitev, izmenjave izkušenj, mnenj in idej bogatijo vse udeležene. Arhiv Republike Slovenije že desetletja neguje bogate vzajemne strokovne stike s češkimi arhivi – v tem času je na Češko odpotovalo več slovenskih arhivistov, ki so o obiskih pripravili poročila in dva vodnika po gradivu, natančneje po češkem Narodnem arhivu¹ in drugih čeških arhivih.² Redno je tudi sodelovanje Narodnega arhiva s Centrom za kon-

¹ Ribnikar, Peter: *Vodnik po arhivskem gradivu o Jugoslaviji v Državnem osrednjem arhivu ČSR v Pragi*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1989. Gre za vodnik po gradivu, ki je v Narodnem arhivu poimenovan Jugoslavika, v katerem je zbrano in popisano gradivo o Čehih in Slovakah v Jugoslaviji, manj je dokumentov o »jugoslovanskih« državljanih na Češkem. Na podoben način je za gradivo, povezano z nekdanjo Sovjetsko zvezo, v Narodnem arhivu urejen popis Sovjetika.

² Žumer, Vladimir et al.: *Vodnik po arhivskem gradivu o Sloveniji v oblastnih, okrajnih in podjetniških arhivih Češke republike: 1212–1945*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000. Radulović, Branko: Evidentiranje arhivskega gradiva za zgodovino Slovencev v arhivih Češke republike. V: *Evidentiranje virov za zgodovino Slovencev v tujini; Novosti v slovenski arhivski*

Šah iz krušnih drobtin, ki ga je v zaporu izdelal
Alois Eliáš.

(Foto: Tanja Žohar)

serviranje in restavriranje arhivskega gradiva Arhiva Republike Slovenije, medtem ko so v zadnjih letih povezave strokovnjakov obeh držav namenjene predstavitvam in izmenjavam dobrih praks in rešitev prevzemanja elektronskega gradiva. Tokrat predstavljamo izkušnjo sodelavk Sektorja za varstvo arhivskega gradiva posebnih arhivov, ki v Arhivu Republike Slovenije skrbijo za gradivo druge svetovne vojne in so septembra 2023 opravile štiridnevno strokovno izmenjavo v Pragi.

Po uvodnem srečanju s predstavnico vodstva arhiva, namestnico direktorja dr. Zdeňko Kokoškovo, obenem vodjo Oddelka fondov državne uprave (1918–1945), ki kot Tretji oddelek Narodnega arhiva skrbi tudi za gradivo druge svetovne vojne, sta nam gostiteljica mag. Monika Václavíková in mag. Jan Kouřimský kot skrbnika gradiva iz obdobja druge svetovne vojne predstavila prostorno arhivsko stavbo, ki si jo Narodni arhiv deli s praškim regionalnim arhivom. Češki javni arhivi so namreč del organizacije Ministrstva za notranje zadeve Češke republike (ČR), vendar o prednostih ali slabostih takšne ureditve z gostitelji nismo razpravljali. Z Václavíkovó in Kouřimským smo se sprehodili skozi dobro založeno knjižnico in naposled našli mesto v prostorni arhivski čitalnici, ki je ob ponedeljkih in petkih odprta med 9:00 in 17:30, ob torkih in četrtek med 9:00 in 16:00, medtem ko je ob petkih za javnost zaprta. Arhiv se obenem lahko pohvali z lepo urejenimi in s snažnimi arhivskimi depoji, ki pričakovano ustrezajo standardom za materialno varovanje arhivskega gradiva.

Prvotni namen našega obiska sicer ni bil evidentiranje gradiva v povezavi s Slovenijo in Slovenci, vendar sta nam arhivista z veseljem predstavila skoraj vse, kar za prvo polovico 20. stoletja hranijo o Jugoslaviji in Sloveniji, vendar z napotki, da je za celovit vpogled v tovrstno gradivo treba raziskati še druge češke arhive.

V štirih delovnih dneh smo spoznali tudi delo v konservatorsko-restavratorskem oddelku (10. oddelek), kjer nam je konservator Štěpán

zakonodaji; *Arhivski informacijski sistem: 18. zbornanje, Postojna, [29. 9. do 1. 10.] 1999*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1999, str. 51–54. Kozina, Brane, Radulović, Branko: Evidentiranje slovenskih študentov v arhivu Visoke tehniške šole v Pragi. V: *Arhivi* 17 (1994), št. 1/2, str. 148–151. Starman Alič, Alenka et al.: Izmenjava izkušenj in dobrih praks na področju arhivske zunanje službe – delovni obisk Arhiva Republike Slovenije v osrednjem državnem arhivu Češke republike v Pragi. V: *Arhivi* 42 (2019), št. 2, str. 363–369.

Urbánek med drugim predstavil sodobne pristope, ki jih ob sodelovanju s tujimi strokovnjaki razvijajo v svojem raziskovalnem oddelku. Konservatorji in restavratorji, ki se za ta poklic odločijo že v času srednješolskega in zatem visokošolskega izobraževanja, se v arhivu praviloma specializirajo za eno izmed področij dela. Urbánek nam je predstavil nekaj zanimivih dosežkov konservatorskega centra, a najbolj se nam je v spomin vtisnil »zaporniški« šah Aloisa Eliáša, češkega premierja v obdobju nemškega Protektorata, ki je hkrati obdržal stike s češkoslovaško vlado v izgnanstvu in spodbujal formiranje češkoslovaških sil v tujini ter podpiral družine zaprtih Čehov. Nemške zasedbene oblasti so ga aretirale in zaprle ter junija 1942 usmrtili. Nedavno restavrirane šahovske figure, ki jih je Eliáš v zaporu izdelal iz krušnih drobtin, so velika zanimivost, ki jo hranijo v Narodnem arhivu.

Češka javna arhivska služba in arhivski VadeMeCum

Češka javna arhivska služba je bolj razvejana kot slovenska, saj poleg osrednjega državnega arhiva obsega še šest državnih regionalnih arhivov ter kar 72 neodvisnih arhivov, pri čemer imajo razne državne izobraževalne, raziskovalne, medijske in druge institucije podeljeno lastno varstvo oziroma akreditacijo. Gradivo Narodnega arhiva v Pragi je prosto dostopno, saj češka arhivska zakonodaja s 53. členom arhivskega zakona št. 499/2004 Coll. ščiti le gradivo t. i. varnostnih arhivov, ki hranijo dokumente s tajnimi podatki. Takšni arhivi so znotraj Ministrstva za notranje zadeve ČR, Ministrstva za obrambo ČR, Ministrstva za zunanje zadeve ČR, Urada za nacionalno varnost in češke obveščevalne agencije.³

Raziskovalcem v čeških arhivih je pri iskanju in naročanju gradiva v pomoč tudi Narodni arhivski portal, enotni vmesnik vseh čeških arhivov za osnovni virtualni pregled arhivskih fondov, ki se hranijo v državi, njihove strukture, klasifikacije in lokacije v ustreznem arhivu.⁴ Bazo sestavljajo podatki o arhivu in arhivskem fondu ali zbirki, informacije, kje se gradivo hrani, ter podatki o časovnem razponu, obsegu, dostopnosti, nazivu ustvarjalca in arhivskih pripomočih, ki so na voljo v posameznem arhivu.

Nadalje so za lažji dostop uporabnikov do arhivskih fondov in zbirk razvili spletno aplikacijo – arhivski VadeMeCum (*Archivní VadeMeCum*).⁵ V aplikaciji lahko poiščemo osnovne informacije o arhivskih fondih in zbirkah Narodnega arhiva, iščemo gradivo po deskriptorjih, inventarnih evidencah in signaturah arhivskih pripomočkov. V nekaterih primerih je omogočen tudi neposredni dostop do digitaliziranih dokumentov. Prav tako lahko v iskalniku VadeMeCum nastavimo, ali naj bodo med prikazanimi zadetki le tisti, ki že imajo pripet popis ali digitaliziran dokument, hkrati lahko gradivo iščemo in razvrščamo po času nastanka oziroma drugih elementih identifikacije arhivskega gradiva.

Poleg Narodnega arhiva uporabljajo spletno aplikacijo VadeMeCum tudi državni regionalni arhivi, a z drugačnimi uporabniškimi vmesniki. Za enkrat je dostopen le v češkem jeziku.

³ Ryantová, Marie: Private Archives in the Czech Republic. V: *Atlanti* 28 (2018), št. 1, str. 39–49.

⁴ Narodní archivní portal: <https://portal.nacr.cz/cro> (dostop: 19. 4. 2024).

⁵ Archivní VadeMeCum: <https://vademecum.nacr.cz/vademecum/> (dostop: 18. 4. 2024). Spletno aplikacijo je razvilo češko podjetje Bach Systems, ki ima med svojimi produkti tudi muzejski VadeMeCum (Muzejní VadeMeCum) in informacijski sistem za upravljanje z dokumenti WISPI (Spisová služba WISPI).

Odprta vrata v Tretji oddelek Narodnega arhiva

Naj sprva omenimo, da so ob našem obisku zaposleni v češkem Narodnem arhivu pričakovali obsežno reorganizacijo, usmerjeno v racionalizacijo dela in varčevanje, zato je bilo napovedano, da bo organizacija Tretjega oddelka, ki skrbi za gradivo druge svetovne vojne, v bližnji prihodnosti drugačna.⁶

Václavíková in Kouřimský sta nam predstavila najzanimivejše, tj. najpomembnejše, arhivske dokumente iz časa nemške zasedbe, torej Protektorata Češke in Moravske, ki so urejeni v treh glavnih fondih: nemška zasedbena uprava (dokumenti so urejeni, popisani in digitalizirani), dokumenti iz časa nemške zasedbe o pregonu Judov in Čehov, dokumenti o »arizaciji« (o nemških zaplembah premoženja v protektoratu). Iz časa nemške zasedbe na strokovno obdelavo še vedno čaka približno 1.500 škatel zasedbenih dokumentov, za raziskovanje katerih je sicer mogoče uporabiti starejše arhivske popise.

Sicer lahko v gradivu nemške zasedbene uprave Protektorata Češke in Moravske, ki se navezuje na Jugoslavijo, najdemo le fragmente. Urad nemškega protektorja in Zastopnik nemškega zunanjega ministrstva nemškega protektorja hrani poročila za leto 1939 o političnem položaju v Jugoslaviji in poročila za območje Neodvisne države Hrvaške od leta 1941 dalje, medtem ko v gradivu Državnega tajnika nemškega protektorja na Češkem in Moravskem najdemo besedilo sovjetsko-jugoslovanskega sporazuma o prijateljstvu in nenapadanju, sklenjenega 4. aprila 1945.

Dokumenti medvojne češkoslovaške vlade v izgnanstvu (1939–1945) so urejeni po posameznih ministrstvih in vsebujejo tudi podatke o stikih diplomatov in politikov iz Jugoslavije in Slovenije. Spoznali smo, da je gradivo v Narodnem arhivu organizirano drugače kot pri nas – strukturiranje fondov in zbirk je namreč potekalo v smeri združevanja v večje celote. Sprva so bili dokumenti popisani in urejeni po vsakem posamičnem organu zasedbene ali državne uprave, nakar so podrejene organe združevali pod nadrejenim (npr. ministrstvom) in tako so nastali obsežni popisi z izredno dolgimi in podrobnimi historiati. Vsi popisi so na voljo uporabnikom gradiva, vendar jih je toliko, da je za njihovo uporabo treba poseči po posebnem pripomočku, tj. internem seznamu fondov in zbirk Narodnega arhiva, pri čemer je vsak popis opremljen s svojo številko, ki ni signatura fonda. Zato v tem pogledu veliko vlogo odigrata usposobljenost čitalniške službe in pomoč skrbnika fonda.

Predvojnemu gradivu tokrat nismo posvečale preveč pozornosti, zato naj le mimogrede opozorimo, da raziskovalec diplomatskih odnosov med Češkoslovaško in Jugoslavijo ne sme spregledati gradiva v zasebnem fondu Nový Vilém, kjer najdemo gradivo o predvojnem vsejugoslovanskem kongresu (škatla 2, signatura 196). Za raziskovalce delovanja Jugoslovanske češke lige naj izpostavimo še gradivo o delovanju čeških predstavnikov te zveze in njihovih stikih z Jugoslavijo tik pred drugo svetovno vojno. Raziskovanje in poznavanje teh dokumentov lahko dopolni gradivo Jugoslovansko-češke lige, ki ga pri nas hranita Arhiv Republike Slovenije in Pokrajinski arhiv Maribor.

⁶ Med pregledom aktualnih objav na spletni strani Narodnega arhiva smo ugotovili, da je bila medtem reorganizacija že opravljena. Tretji oddelek, Oddelek fondov državne uprave, sedaj pokriva fonde iz obdobja 1918–1992, v katerih se hrani gradivo centralnih oblasti medvojne Češkoslovaške republike, Protektorata Češke in Moravske, vključno s fondi nemških okupacijskih oblasti in češkoslovaških državnih oblasti v izgnanstvu v tujini v letih 1939–1945, češkoslovaških centralnih oblasti v letih 1945–1968 ter zvezne in češke centralne oblasti v letih 1969–1992, vključno z njihovimi objekti z državnim ali republiškim obsegom. Upravlja tudi fonde češke deželne uprave 1918–1948, praške policijske uprave 1920–1950, kompleksen arhivski sklop centralnih organov Komunistične partije Češkoslovaške 1948–1989 in druge.

Evidence in kartoteke Tretjega oddelka Narodnega arhiva kot pomoč pri raziskovanju družinske zgodovine

Poleg raziskovalcev, ki obravnavajo obdobje nemške zasedbe ali zgodovino češkega odpora v protektoratu, lahko posamezniki v Narodnem arhivu raziskujejo težko medvojno usodo judovskih družin, od katerih jih je v protektoratu živelo približno 80.000, večina prav v Pragi. Za genealoške raziskave je pomembno, da v Narodnem gradivu ne hranijo zgolj obsežnega gradiva, temveč so sestavili več evidenc in obenem sodelovali pri nastajanju javno dostopne baze žrtev druge svetovne vojne, kar omogoča lažje iskanje po gradivu.

Za raziskovanje družinske zgodovine je v praškem Narodnem arhivu izrednega pomena gradivo notranjega ministrstva⁷ in praške policijske uprave,⁸ katerega pomemben del je obsežna policijska kartoteka,⁹ ki hrani podatke o popisih prebivalstva, gospodinjstvo kartoteko in prijave bivanja tujcev. Policijska kartoteka za uporabnike ni prosto dostopna, temveč arhivist stranki pripravi dokumente po predhodni pisni vlogi stranke. Čeprav pričakovano, a kljub temu zanimivo je, da med prijavami tujcev najdemo tudi Slovence, ki so krajši ali daljši čas bivali v Pragi.

Med dokumenti policijske narave je mogoče najti sveženj dokumentov o Borisu Kidriču, enemu izmed vodilnih slovenskih komunistov, ki se je za bivanje v Pragi (1936–1937) prijavil s skrivno identiteto Alfreda Dresslerja, vendar je bila ta kasneje razkrita (PZÚ, škatla 909, 207-909-2; Mv I, 42/K-41/58).¹⁰ V omenjenih dokumentih najdemo tudi sledi drugih slovenskih in »jugoslovanskih« komunistov ter njihovih stikov s češkimi somišljeniki. Podatke o Borisu Kidriču hranijo tudi v gradivu dunajske policijske direkcije, ki je budno sledila komunistični dejavnosti ter je leta 1936 češkim kolegom poročala o aretaciji Karla Hudomalja in Borisa Kidriča. V fondu predsedstva Ministrstva za notranje zadeve ČR v Narodnem arhivu med drugim hranijo tudi Seznam komunistično orientiranih jugoslovanskih državljanov v Pragi (1936).

Kot zanimivost naj dodamo, da med dokumenti policijske »registrature« hranijo dokumente o zdravnici Eugenii Trstenjak-Hermanovi, ženi akademskega slikarja Anteja Trstenjaka (MV I – SR, škatla 6595, 9/56/16). Ante Trstenjak se je namreč leta 1933 poročil s praško Judinjo in se še vedno kot »jugoslovanski« državljan ustalil v Pragi.¹¹ Med policijskimi dokumenti je ohranjena dokumentacija o prepovedi opravljanja zdravniškega poklica Eugenie Trstenjak zaradi judovskega porekla (februar–marec 1941). Slikar Trstenjak je v obdobju protektorata deloval v ilegalnem protiokupatorskem odporu in bil zato leta 1944 interniran v taborišče Klettendorf pri Wrocławu, medtem ko je bila Eugenia poslana v taborišče Terezín. Njihovo povojno družinsko zgodovino dopolnjujejo dokumenti fonda Policijske uprave Praga II, saj v gradivu splošne pisarne najdemo gradivo o sinu Mirku, ki sega do leta 1950, ko se je družina Trstenjak vrnila v Maribor.

Prav tako je pomembna obsežna kartoteka interniranih v nemškem koncentracijskem taborišču Terezín. V Narodnem arhivu so namreč sodelovali pri

⁷ Ministrstvo za notranje zadeve I – stara registratura, Praga (*Ministerstvo vnitra I – stará registratura, Praha*), 1918–1944.

⁸ Policijska uprava Praga II – splošna pisarna (*Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna*), 1900–1956.

⁹ Policijska uprava Praga II – evidence prebivalstva (*Policejní ředitelství Praha II — evidence obyvatelstva*), 1900–1953.

¹⁰ Regionalni urad Praga – Predsedstvo regionalnega urada v Pragi (*Zemský úřad Praha – prezidium*), 1920–1949; Ministrstvo za notranje zadeve I, Praga (*Ministerstvo vnitra I, Praha*), 1851–1953.

¹¹ Trstenjak, Ante: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi726453/> (dostop: 22. 5. 2024).

pripravi baze umrlih v tem taborišču,¹² a ne smemo spregledati načrtovanega projekta Václavíkove in Kouřimskega, v okviru katerega želita evidentirati preživele internirance taborišča Terezín. Splošno zanimanje za te dokumente je tako kot pri nas veliko, medtem ko je iskanje podatkov brez ustreznih evidenc milo rečeno težavno. Naj omenimo, da v kartotekah taborišča Terezín najdemo tudi dokumente interniranih slovenskih Judov. K napovedani raziskavi bi lahko pripomogli tudi slovenski arhivi, ki hranijo dokumente o Slovencih, interniranih v Terezín.

Za obdobje Protektorata Češke in Moravske v Narodnem arhivu hranijo knjige s seznammi iz strani nemške tajne policije (gestapo) aretiranih oseb, za katere v dokumentih najdemo njihove osebne podatke in časovni razpon, kdaj je bila oseba zajeta ali izpuščena.

Prav tako je zanimiv fond Okupacijski zaporniški spisi, v katerem najdemo v škatlah 31, 40, 145, 148, 554, 556, 560, 582 in 602 seznime Slovencev na prisilnem delu v Frickingenu (Freising), Hardertu (Hannover), Leonbergu (Kroměříž), Mahlbergu, Rheinfeldnu, Sankt Petru (Sandbostel), Sinskheimu (Schwarzenborn), Zschorlauu (Waldheim), Treviru (Toft Hall) in podatke o njihovi povojni repatriaciji (škatla 560, za leti 1945–1946).¹³ V dokumentih Narodnega arhiva pričakovano lahko sledimo tudi repatriaciji češkoslovaških državljanov iz Jugoslavije.¹⁴

*V arhivskem depozu Tretjega oddelka
(Foto: Tanja Žohar)*

¹² Holocaust.cz: <https://www.holocaust.cz/> (dostop: 22. 5. 2024).

¹³ *Okupační vězeňské spisy, 1939–1945.*

¹⁴ Ministrstvo za delo in socialno varstvo – repatriacija, Praga (*Ministerstvo práce a sociálních věcí, Praha*), 1948–1998; Ministrstvo za kmetijstvo – London (*Ministerstvo zemědělství - Lon-*

Arhiv Huberta Ripke (AHR): poročila in korespondenca češkega diplomata

V medvojnih dopisovanjih češkega poveljnega ministra, novinarja, zgodovinarja, filozofa in politika Huberta Ripke¹⁵ s češkoslovaškima diplomatskima predstavnikoma v Beogradu in kasneje pri londonski jugoslovanski vladi v emigraciji, z Jaroslavom Lipo¹⁶ in Ladislavom Szathmáryjem,¹⁷ najdemo razdrobljene informacije o Sloveniji. Med političnimi analizami o situaciji v Jugoslaviji za obdobje 1941–1945 najdemo v fondu Arhiv Huberta Ripke zanimive dokumente (škatla 144, 1-5-36): njegov elaborat Jugoslovansko vprašanje (The problem of Yugoslavia, 30. junij 1943); nato dokumente Jaroslava Lipe kot diplomata češkoslovaškega veleposlaništva pri jugoslovanski vladi v izgnanstvu o stanju v Sloveniji, kjer v enem od dokumentov oriše partizansko gibanje (15. januar 1944) in v naslednjem obisk Josipa Smodlake, zunanjega ministra začasne Titove vlade, v južni Italiji (6. marec 1944). Sledi – v času nastanka tajno – a še vedno zanimivo poročilo Ladislava Szathmáryja o pogledih britanskega veleposlanika Georga Williama Rendela na položaj »katoliškega bloka« v Srednji Evropi, med drugim v Sloveniji (3. januar 1944).

Za vsako vojno leto posebej je v dopisovanjih med češkim zunanjim ministrstvom in Hubertom Ripko kot češkoslovaškim odposlancem pri jugoslovanski londonski vladi mogoče najti več političnih analiz o položaju v Jugoslaviji, od katerih smo si pobliže uspele pogledati dokumente za leti 1942 in 1944. Naj izpostavimo oris položaja v Jugoslaviji izpod pisalnega stroja BBC-jevega novinarja, ki je nastal decembra 1941 in bil naslednje leto posredovan češkemu zunanjemu ministrstvu (AHR, škatla 179, 1-11-2-3). Dopisi Jaroslava Lipe se dotikajo raznih političnih vprašanj o Jugoslaviji (AHR, škatla 182, 1-11-42). Med njimi najdemo dokument o jugoslovansko-grškem sporazumu o Balkanski uniji (15. januar 1942) s priloženim sporazumom v enajstih točkah in tozadevnim govorom kralja Petra II. v Londonu (15. januar 1942); nadalje dokument

dýn), 1919–1945.

¹⁵ Hubert Ripka (Rybka) (1895, Koberice–1958, London) je po podpisu Münchenskega sporazuma leta 1938 z družino emigriral v tujino in bil sprva član češkega Narodnega odbora v Parizu, zatem je organiziral češki narodni odpor v Veliki Britaniji in postal državni sekretar na zunanjem ministrstvu izgnanske vlade v Londonu. Po vojni je do leta 1948 še zasedal ministrske položaje, a je po prevzemu oblasti iz strani komunistov znova emigriral v tujino. Živel je v Franciji, Veliki Britaniji in ZDA, kjer je deloval v čeških narodnih organizacijah in v izgnanstvu ustanovil celo svojo politično stranko ter izdajal časopisi Češkoslovaška emigracija.

¹⁶ Jaroslav Lipa (1886, Jičín–1966, Praga), češki diplomat, ki je bil od leta 1938 do nemške okupacije Češkoslovaške veleposlanik v Jugoslaviji. Marca 1939 je moral položaj prepustiti nemškemu veleposlaniku v Beogradu, medtem ko je sam sodeloval pri organizaciji pomoči beguncem in celo odpora v tujini. Po nemškem napadu na Jugoslavijo se je sicer umaknil v London, kjer je dobil mesto v češki emigrantski vladi, vendar je po pooblastilu ministrskega predsednika Edvarda Beneša znova našel stik s tedanjim zunanjim ministrom v jugoslovanski emigrantski vladi, Momčilom Ninčičem, in postal diplomatski predstavnik jugoslovanske vlade v izgnanstvu v Londonu. Po priznanju Titove vlade je ostal na položaju le še kratek čas, nato se je vrnil v Prago, kjer se je zaposlil na ministrstvu za zunanje zadeve, vendar bil po nastopu komunističnih oblasti odpuščen in nekaj časa zaprt.

¹⁷ Ladislav Szathmáry (1895, Trenčín–1946, Praha) je diplomiral na Filozofski fakulteti v Budimpešti, kjer se je po prvi svetovni vojni tudi zaposlil. Med drugim je nastopil službo pogodbenega uradnika češkoslovaškega predstavnika v Budimpešti, od koder je bil prestavljen na ministrstvo za upravo Slovaške. Od leta 1920 je v glavnem služboval na zunanjem ministrstvu in češkoslovaških veleposlaništvih v Budimpešti in Beogradu ter konzulatu na Dunaju. Njegova kariera se je začela vzpenjati, ko je služboval na veleposlaništvu v Berlinu. Po nemški okupaciji je bil kmalu imenovan za slovaškega predstavnika na Poljskem, kjer je po nemškem napadu na Poljsko podal izjavo proti nemški agresiji in se pridružil češkoslovaškemu odporu v tujini. Umaknil se je namreč v izgnanstvo, kjer ga je oktobra 1940 češkoslovaška vlada imenovala za odpravnika poslovi pri norveški vladi v izgnanstvu. Spomladi 1945 je skupaj z njo prispel v osvobojeni Oslo in tam ustanovil češkoslovaško veleposlaništvo, vendar je bil konec leta 1945 razrešen dolžnosti in premeščen v štab, a je kmalu zatem umrl.

o italijanskih zahtevah v Istri (29. januar 1942), pri čemer se Lipa naslanja na informacije Ivana Marije Čoka, tržaškega odvetnika in liberalnega politika, ki se je zavzemal za priključitev Primorske k Jugoslaviji. Med drugim v tej škatli najdemo tudi dokument z naslovom Jugoslavija in avstro-ogrska propaganda (24. marec 1942), ki povzema stališča Alojzija Kuharja, ter dokument Jugoslavija proti katoliški avstrijski in madžarski propagandi (12. maj 1942), v katerem je orisan eden od slovenskih pogledov na reševanje lastnega nacionalnega vprašanja. Lipa v svojih poročilih naslavlja tudi spremembe v jugovzhodni Evropi (22. junij 1942), kjer se osredini na Balkan in Madžarsko. Sledi Lipino poročilo z londonskimi novicami o Jugoslaviji in četniškemu gibanju pod Dražo Mihailovićem (23. julij 1942). Kar se tiče Slovenije, v tej škatli najdemo enostransko poročilo o politični sliki Slovenije in slovenskem značaju pred in po okupaciji (6. april 1942), v katerem ne moremo mimo odstavka o Lipini naklonjenosti: »Slovenci so med Jugoslovani zagotovo presenečenje, veljali so za najbolj urejen in miroljuben živelj, izkazalo pa se je, da so tako za Nemce kot še posebej za Italijane v marsičem težja naloga kot Hrvati.«

Večstransko poročilo Slovenija: mobilizacija, vojaška akcija, katastrofa (april 1942) že v naslovu izrazi težko vsebino o porazu kraljevine in njene vojske, med drugim je eno od poglavij posvečeno političnemu in kulturnemu položaju v Ljubljanski pokrajini. To poročilo dopolni dokument, v katerem Lipa na podlagi članka, objavljenega v *Central European Observer*, oriše Slovenijo pod italijansko okupacijo (4. avgust 1942), medtem ko v kasnejšem dokumentu poroča o neformalni priključitvi Gorenjske k Tretjemu rajhu (3. oktober 1942). Tudi v letu 1944 (AHR, škatla 179, 1-11-2-6d) najdemo zanimive dokumente o reševanju jugoslovanskega vprašanja, denimo Predlog za povezavo Hrvaške in Slovenije (15. januar 1944), katerega avtor je znova Jaroslav Lipa. Dopis Ladislava Szathmáryja na drugi strani ponuja informacije o Jugoslaviji, vključno s podatki o kritikah jugoslovanskih emigrantskih politikov Purićeve vlade na rovaš Mihe Kreka (17. januar 1944).

Naj še enkrat poudarimo, da tovrstnih poročil za leto 1943 nismo pregledali, vendar si lahko predstavljamo, da prav tako vsebujejo fragmente političnih poročil, če ne drugače, vsaj ob prelomnih dogodkih tistega leta.

Gradivo v fondih ministrstev in predsedstva češke vlade v izgnanstvu v Londonu

Morda v Narodnem arhivu res ni veliko gradiva o stikih češkoslovaških diplomatov in politikov z jugoslovanskimi ali slovenskimi, a kljub temu lahko v gradivu češkoslovaške emigrantske vlade v Londonu (1939–1945) najdemo zanimive fragmente, ki odražajo odnos te vlade do političnih dogodkov na Balkanu od leta 1940 dalje, tudi poročila že omenjenega Jaroslava Lipe. Vsekakor lahko raziskovalci v Pragi na to temo obišejo še češki diplomatski arhiv in arhiv češkega ministrstva za obrambo.

V Narodnem arhivu za Slovence zanimive dokumente lahko najdemo v gradivu več ministrstev češkoslovaške vlade v izgnanstvu v Londonu. Gradivo Ministrstva za finance v Londonu¹⁸ hrani zanimivo diplomatsko poročilo o sporazumu med jugoslovanskim in grškim kraljem o Balkanski uniji (1942). Po drugi strani gradivo Predsedstva češke vlade v izgnanstvu v Londonu¹⁹ hrani politična poročila Izidorja Cankarja (1944), poročila o kongresu Jugoslovanske narodno demokratične unije (1944), poročilo o protikomunističnem manifestu slovenskega katoliškega tabora (1944), poročilo o pogovorih z Miho Krekom

¹⁸ *Ministerstvo financí – Londýn, 1939–1945.*

¹⁹ *Předsednictvo ministerské rady – Londýn, 1940–1945.*

(1944), poročilo o partizanski dejavnosti v Sloveniji (1944) in poročilo o predlogu za državno zvezo med Slovenijo in Hrvaško (1944). Tudi v fondu češkega Ministrstva za gospodarsko obnovo v Londonu²⁰ najdemo gradivo o stikih z Jugoslavijo (1942–1944), med drugim gradivo češkoslovaškega veleposlaništva pri jugoslovanski vladi, natančneje dopis o vsebini članka v *Statesman And The Nation*: »Trieste nebo Trst?«, torej o tržaškem vprašanju na povojni mirovni konferenci (škafila 30, 124-2-4). Gospodarski odbor oddelka za srednjo in vzhodno Evropo v New Yorku je poročal češkoslovaškemu predstavniku pri londonski jugoslovanski vladi o pogledih na problem povojne gospodarske obnove države (30. maj 1942). Lipino poročilo *Kanal Donava-Jadran* poroča o projektu češkega inženirja Karla Luke, ki bi oživil nekdanji avstro-ogrski načrt za vodovod (9. maj 1942). V tej škafli najdemo tudi oris vprašanja števila med vojno zaprtih in interniranih jugoslovanskih strokovnjakov, predvsem tehnične inteligence, ki bi sodelovala pri povojni obnovi dežele (17. avgust 1944).

V fondu Ministrskega sveta v Londonu²¹ (škafila 69, Jugoslavie) lahko zasledimo tudi, kako je češkoslovaško veleposlaništvo pri jugoslovanski vladi spremljalo odhod jugoslovanske vlade iz Londona v Kairo (14. september 1943, 15. september 1943), nadalje ozemeljske zahteve Jugoslavije in Italije z referenco na knjigo Ivana Marije Čoka *Združeni Jugoslovani v Italiji* (30. avgust 1943), prav tako tudi njegovo poročilo, ki ga je poslal kot predsednik Jugoslovanskega odbora iz Italije in se ukvarja s tržaškim vprašanjem (7. maj 1943), navsezadnje tudi povzetek Čokovega poročila o jugoslovanski vladi v Londonu ter nezmožnosti konsolidacije liberalne in klerikalne politične opcije v Sloveniji (15. maj 1943). Isti organ poroča tudi o odstopu jugoslovanske vlade Slobodana Jovanovića (7. januar 1943) in formiranju nove Trifunovićeve vlade s slovenskima članoma z Miho Krekom in Borisom Furlanom (9. julij 1943, 30. junij 1943). Vmes najdemo tudi poročilo o italijanskih koncentracijskih taboriščih za Jugoslovane, vojne ujetnike in civiliste, v katerem so navedene tako lokacije taborišč kot število in narodnost internirancev ter oris tamkajšnjih življenjskih pogojev (25. maj 1943). Naj omenimo še poročilo o razgovoru predstavnika češkoslovaškega veleposlaništva pri jugoslovanski vladi v Londonu z Alojzijem Kuharjem kot jugoslovanskim odposlancem pri poljski vladi (19. marec 1943), v katerem sta govorila o poljsko-sovjetskih odnosih, o novem britanskem veleposlaniku na Poljskem, a tudi o politični stvarnosti v Jugoslaviji zaradi vodilne vloge komunistov v partizanskem gibanju.

Naj za konec izrečemo pohvalo svojim gostiteljem, predvsem Tretjemu oddelku, katerega dejavnost se mestoma ujema z našim delom v Arhivu Republike Slovenije. Arhivsko gradivo, ki smo ga imele priložnost raziskati, nas je navdušilo, vendar nas je hkrati presenetilo, kako hitro so zaposleni pripravljali naročeno arhivsko gradivo. Verjamemo, da smo s svojim obiskom uspešno nadaljevale prakso strokovnih izmenjav z Narodnim arhivom in da bomo tudi v prihodnje lahko sodelovali pri raziskovanju pomembne skupne preteklosti Češke in Slovenije. Glede na obdobje, v katerem živimo, ki na eni strani spominja na tesnoba hladne vojne, medtem ko je po drugi strani vojaških konfliktov največ po obdobju druge svetovne vojne, se nam zdi, da moramo javnost dobro informirati o možnostih za raziskavo fenomena vojne; tokrat pač vseobsežne, skrajno nasilne in genocidne druge svetovne vojne.

Tanja Žohar, Tadeja Tominšek Čehulić, Polona Trobec Mlakar

²⁰ Ministerstvo hospodářské obnovy – Londýn, 1940–1941.

²¹ Předsednictvo ministerské rady – Londýn, 1940–1945.